Zhodnocení valenční teorie volebního chování na základě otevřených otázek ohledně důvodů volební neúčasti[1]

Lukáš Linek

Evaluation of the Valence Theory of Electoral Behaviour on the Basis of the Open-Ended Questions Concerning the Main Reason of Abstention

Abstract: The aim of the study is to explore the valence theory's account of voter turnout using open-ended questions which measured the main reason given by voters for electoral abstention. The focus was on the claim of the valence theory concerning the respondent's expected benefit from participating in an election. Data from five post-election studies undertaken between 2004 and 2010 are analysed. The empirical results reveal that electoral abstention is explained by four key factors. Voters and non-voters differ as valence theory suggests because the latter exhibit less interest in politics, less trust in politicians and parties, less knowledge of who to vote for, and a feeling that voting does not change anything. These empirical results are consonant with the predictions made by valence theory and demonstrate that electoral participation is strongly determined by expected benefits.

Keywords: turnout, abstention, open-ended questions, valence politics.

V posledních letech získává mezi výzkumníky volebního chování na oblibě valenční teorie volebního chování [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2004, 2009; Clarke, Kornberg, Scotto 2009]. Tato teorie využívá konkrétní tvrzení ohledně motivací jedinců při jejich rozhodování, zda se voleb zúčastní a pro kterou stranu budou hlasovat. Pro volbu strany a tedy volební účast jsou klíčové dvě základní motivace voliče k volbě politické strany. První možností je, že volič vnímá rozdílnost mezi stranami z hlediska jejich programových pozic a že požaduje konkrétní programové řešení nabízené stranou, resp. se mu významně blíží. Druhou možností je, že požaduje řešení problému, o jehož řešení není mezi stranami sporu, ale k jehož řešení považuje pouze některou ze stran za kompetentní. Čím větší je vnímaná rozdílnost mezi stranami z hlediska programu a kompetence a čím blíže se volič jedné z odlišných stran blíží, tím větší je pravděpodobnost hlasování pro tuto stranu a tedy i volební účast.

Testování valenční teorie volebního chování a srovnávání její explanační schopnosti s ostatními teoriemi volebního chování bývá prováděno na základě multivariačních statistických analýz dat, která jsou v dotazníkových šetřeních získána pomocí uzavřených otázek. Tyto analýzy odvozují motivace jedinců ze statistických analýz množství proměnných. Můj přístup v této studii je odlišný, neboť motivace jedinců budu zkoumat na základě otevřených otázek po důvodech jednání. Cílem tohoto příspěvku je prozkoumat tvrzení valenční teorie volebního chování ohledně motivací a důvodů volební účasti. Konkrétně budou studována tvrzení, která se týkají konstrukce očekávaného užitku z volební účasti. Ten totiž vzniká na základě programové a kompetenční odlišnosti stran (oproti hodnocení stran jako stejných) a na základě programové blízkosti ke straně či hodnocení strany jako kompetentní (oproti vzdálenosti a hodnocení strany jako nekompetentní).

K prozkoumání výše uvedených tvrzení valenční teorie ohledně motivací volební ne/účasti využiji otevřené otázky z pěti povolebních dotazníkových šetřeních (Česká volební studie 2006 a 2010, Evropská volební studie 2004, šetření konané po volbách do Evropského parlamentu 2009 a po volbách do krajských zastupitelstev v roce 2008). Respondenti byli v těchto šetřeních po negativní odpovědi na otázku ohledně účasti ve volbách dotázáni na to, jaký byl hlavní důvod jejich neúčasti. Využití této otevřené otázky k prozkoumání některých tvrzení valenční teorie volebního chování je založeno na přesvědčení, že otevřené otázky jsou schopné poskytnout vhled do motivací respondenta. Proto nejprve v první části představím valenční teorii volebního chování a následně ve druhé části diskutuji to, jaké výhody a nevýhody pro zkoumání motivací volebního chování poskytují otevřené otázky a na jakých předpokladech jejich využití spočívá. V další části představím data, která jsou základem analýz, a způsob jejich zpracování. V předposlední části prezentuji výsledky analýz, které jsou na závěr diskutovány v kontextu validity měření motivací volební neúčasti a valenční teorie volebního chování.

Uvedení do valenční teorie volebního chování

K vysvětlení volební účasti bývají běžně využívány socio-demografické a postojové charakteristiky jedinců. Volební účast tak bývá tradičně vysvětlována věkem, vzděláním, členstvím v organizacích jako jsou například odbory či církve, rodinným stavem apod. [Topf 1995; Wolfinger, Rosenstone 1980; Denver 2008]. V posledním desetiletí získává na popularitě i interpretace hlasování jako učeného a habitualizovaného jednání [Fowler 2006; Green, Shachar 2000; Plutzer 2002]. Problém s těmito oběma vysvětleními volební účasti spočívá v tom, že tyto voličské charakteristiky se pomalu mění, zatímco volební účast v po sobě jdoucích volbách se může výrazně měnit jako například při volbách do Poslanecké sněmovny mezi lety 1998 a 2002.

V těchto vysvětleních bývá volební účast navíc zkoumána nezávisle na volbě strany. Ačkoli se jedná analyticky o užitečné odlišení, teoretický argument pro něj je již slabší; vlastně neexistuje. Jedním z nejdůležitějších příspěvků teorie racionální volby pro zkoumání volebního chování bylo upozornění

nase spolecnost #0210.indd 11 17.2.11 8:58

na to, že volební účast je funkcí volby strany, neboť vyplývá z existence očekávaných zisků z hlasování, které rostou s klesající (prostorovou) vzdáleností mezi voličem a stranou (kandidátem). V posledních letech představená valenční teorie volebního chování spojuje po vzoru teorie racionální volby zkoumání volební účasti a volby strany; na rozdíl od ní ale nespoléhá pouze na prostorovou analýzu a nevyužívá řadu předpokladů ohledně racionality a informovanosti aktérů [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2004, 2009; Clarke, Kornberg, Scotto 2009].

Valenční teorie volebního chování výrazným způsobem reformuluje a doplňuje prostorové modely stranické soutěže, které vycházejí z Downsovy teorie stranické soutěže a volebního rozhodování, tím, že rozlišuje dva typy témat, která tvoří základ volební soutěže a na jejichž základě mezi sebou strany soutěží a voliči se rozhodují. Klasické teorie tematického hlasování předpokládaly pouze taková témata, která mají dvě odlišné polární kategorie a voliči a strany se mohou u daných témat zařazovat dle míry souhlasu s daným řešením [Downs 1957; Rabinowitz 1978; Rabinowitz, Macdonald 1989]. Je možné být pro progresivní zdanění nebo pro rovnou daň, souhlasit s regulací nájemného či s jeho deregulací apod. Tato témata jsou označována jako tzv. poziční témata (**position issues** nebo **thematic issues**). Na druhé straně ale existují témata, u nichž existuje téměř absolutní shoda mezi politiky a voliči ohledně toho, že jsou to správné cíle: silná ekonomika s hospodářským růstem, nízkou nezaměstnaností a inflací, fungující veřejné služby v oblastech jako zdravotnictví, školství a doprava, efektivní státní správa, nízká kriminalita, boj proti korupci, čisté životní prostředí, mír. Tato témata jsou v literatuře označována jako tzv. valenční témata (**valence issues**). Pojem valence znamená schopnost na sebe vázat nějaké další prvky (v češtině známe valenční slovesa či valenční elektron) a v kontextu politických témat znamená, že pouze některé strany či kandidáti jsou schopni na sebe tato témata vázat. Volební úspěch strany je pak založen pouze na posílení a rozšíření této vazby mezi voliči (valenční témata představili Stokes [1963, 1992] a Butler, Stokes [1974]).

Mezi stranami u valenčních témat neexistuje rozdíl v tom, že by jedna bylo pro a druhá proti danému tématu.[2] Vzhledem k neexistenci rozdílů mezi stranami ohledně žádoucnosti valenčních témat není prostorová analýza možná. Odlišnost stran je totiž ustavována na základě odlišné logiky, a to na základě vnímané kompetence k řešení těchto témat a na základě vlastnictví témat. Strany se tak u těchto témat mohou mezi sebou lišit v tom, jaká je jejich schopnost tato témata prosazovat a řešit, resp. v tom, jak voliči vnímají schopnosti stran tato témata prosazovat a řešit. V odborné terminologii se hovoří o tematické kompetenci (**issue competence**). Strana může být vnímaná jako kompetentní v kontextu jednoho tématu a nekompetentní v jiném, či v obecnější rovině může být strana vnímána jako kompetentní k vládnutí. Kompetence v souvislosti s konkrétními tématy souvisí s konceptem vlastnictví témat (**issue ownership**). Podle tohoto konceptu jsou pouze některé strany spojeny s konkrétními tématy a jakoby je vlastní [Petrocik 1996; v češtině koncept vlastnictví témat přiblížil Eibl 2007].

Rozhodnutí voliče hlasovat pro konkrétní stranu je v této teorii konceptualizováno na základě modelu maximalizace užitku. Základní myšlenkou je, že očekávaný užitek, který volič získá z hlasování pro stranu, je kombinací dvou kalkulací: užitku, který je odvozen z blízkosti k dané straně u důležitých pozičních témat, a pravděpodobnosti, že daná strana dokáže efektivně řešit pro voliče důležitá témata. Jestliže jsou pozice na tématech u více stran stejné, rozhodne se volič na základě valenčních úvah. Jestliže jsou schopnosti stran řešit témata stejné, rozhodne se volič na základě pozičních témat. Jestliže jsou stejné jak pozice stran, tak jejich schopnosti řešit témata, volič se voleb nezúčastní [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2009: 17]. Z hlediska volební účasti je důležité, že v případě, že volič vnímá strany jako identické ať už z hlediska jejich programu nebo z hlediska jejich schopnosti řešit problémy a vládnout, voleb se nezúčastní. Valenční model očekává hlasování pro konkrétní stranu (a tedy i volební účast), existuje-li rozdílnost mezi stranami z hlediska pozic či kompetence; samozřejmě, že čím větší vnímaná rozdílnost, tím pravděpodobnější hlasování pro danou stranu a tedy i účast.

Otevřené otázky: argumenty pro a proti jejich použití

Platnost výše zmíněných argumentů ohledně motivací voličů prozkoumám pomocí otevřených otázek, jimiž jsou zjišťovány důvody volební neúčasti. Otevřené otázky na důvody neúčasti jsou na první pohled nejčistším řešením problému, jak zjistit motivace neúčasti ve volbách: respondenti mají možnost svými slovy popsat důvody, které je vedly k danému jednání. Otevřené otázky obecně slouží k tomu, aby podpořily respondenty k poskytnutí odpovědí, které jsou založené na jejich znalostech a vnímání problému. To má respondentům umožnit se vyjádřit mnohem přesněji než u uzavřených otázek, které vyžadují většinou jednoslovnou odpověď vybranou z odpovědí předložených tazatelem respondentovi. Zjednodušeně řečeno, otevřená otázka vyzývá respondenty k tomu, aby k otázce řekli „vlastní příběh“.

Základním argumentem pro použití otevřených otázek bývá, že tento formát otázek reflektuje kulturní relativitu významů a že odpovědi respondentů musí být chápány a interpretovány v termínech významů, které jim respondenti přikládají [Foddy 2001: 126]. Respondenti totiž nejsou při jejich zodpovídání ovlivněni konkrétními alternativami odpovědí, proto jsou odpovědi na otevřené otázky, u nichž musí respondenti odpověď sami „vyprodukovat“, považovány za méně zavádějící a více validní nebo dokonce objektivní. Otevřené otázky totiž umožňují respondentům říci, co si myslí bez toho, aby byli ovlivněni návrhy výzkumníka. Uzavřené otázky naopak nutí respondenta vybrat z nabízených odpovědí, jsou považovány za dekontextualizované a podle jejich kritiků poskytují neúplný a arbitrární seznam odpovědí, které mohou zkreslit výpovědi respondentů [Foddy 2001: 127].

Existují různé dílčí argumenty ve prospěch používání otevřených otázek [viz Foddy 2001: 128; Schuman, Presser 1996: 81], z nichž nejdůležitější jsou ty, které jsou konstitutivní pro používání otevřených otázek jako svébytných analytických nástrojů.[3] Mezi hlavní argumenty patří to, že otevřené otázky:

- umožňují respondentům vyjádřit se vlastními slovy;
- nenabízejí odpovědi a tím jsou schopné postihnout to, co je důležité pro respondenta, nikoli pouze pro výzkumníka;
- vyhýbají se efektu formátu otázky;

nase spolecnost #0210.indd 12 17.2.11 8:58

- umožňují identifikaci komplexních motivačních vlivů a referenčních rámců [viz Foddy 2001; Schuman, Presser 1996; Saris, Gallhofer 2007].

Tyto argumenty spočívají na řadě předpokladů a v omezené míře na empirických důkazech, což je ostatně typické pro diskusi, jež započala ve 40. letech, ohledně toho, zda jsou lepší otevřené nebo uzavřené otázky [viz Converse 1984]. Proto se nyní zaměřím na diskuzi toho, zda a jak jsou otevřené otázky schopny naplnit uvedené argumenty, díky nimž mají být otevřené otázky výhodnější oproti uzavřeným. Řada zde diskutovaných argumentů se opírá o předpoklady, které jsou ve velké míře společné i pro používání uzavřených otázek. Zatímco u uzavřených otázek jsou ale řadou autorů tiše přecházeny, tak u otevřených otázek bývají tyto předpoklady zvýznamňovány a předkládány jako argumenty proti jejich použití.

V prvé řadě všechny tyto argumenty stojí na předpokladu, že otevřené otázky mají pro respondenta smysl a že respondent na ně dokáže náležitě odpovědět. Aby se tak stalo, musí respondent otázku správně pochopit. Navíc všichni respondenti by měli odpovídat na stejnou otázku, tedy měli by ji pochopit stejným způsobem, což předpokládá, že každý respondent si bude definovat téma otázky stejně jako výzkumník a že poskytne typ odpovědi, který výzkumník požaduje.[4] Tento předpoklad výrazně oslabuje fakt, že otevřené otázky respondentům pouze v omezené míře naznačují, jak mají odpovídat, a poskytují jim méně vodítek k náležitému pochopení otázky (u uzavřených otázek jsou jedním ze základních vodítek pro pochopení otázky nabízené odpovědi, [viz například Schwarz, Hippler 1987]. Podmínkou správného fungování otevřené otázky navíc je, že se tazatel vyvaruje jakýchkoli náznaků a doplňujících otázek; ty totiž přibližují otevřené otázky uzavřeným. Tato nevýhoda ve smyslu malého množství informací pro správné pochopení otázky se ale výrazně proměňuje ve výhodu v kontextu zjištění, že respondenti u uzavřených otázek odpovídají v substantivním rámci priorit, které jim poskytli výzkumníci, a to bez ohledu na to, zda tyto priority jsou v souladu s jejich [Schuman, Presser 1979: 86]; pro Krosnicka a Schumana [Krosnick, Schuman 1988] je to dokonce klíčový argument pro používání otevřených otázek.[5] Otevřené otázky tak respondentům umožňují vyjádřit se vlastními slovy s tou nevýhodou, že odpovědi nemusí spadat do společného referenčního rámce otázky a že mezi odpověďmi budou i takové, které výzkumník nepovažuje za legitimní a relevantní [Schuman, Presser 1996: 87, 93].

Respondenti u otevřených otázek tedy odpovídají vlastními slovy; logicky pak i ve větší míře odpovídají podle toho, co je v době dotazování napadne a co jim přijde důležité. Zatímco stoupenci otevřených otázek považují tuto jejich schopnost za výhodu, jejich kritici hovoří o tom, že otevřené otázky z tohoto důvodu nedokážou postihnout hlubší či složitější postoje a motivace. Řada výzkumů nicméně dokazuje, že se jedná o společný aspekt dotazovacího procesu, který se týká i uzavřených otázek [Tourangeu, Rips, Rasinski 2000; Zaller, Feldman 1992]. Navíc variabilitu odpovědí a tedy i efekt toho, že respondenti odpovídají podle toho, co je při dotazování napadne, lze kontrolovat a redukovat požadavkem, aby respondenti udávali nejdůležitější/hlavní důvod [Fowler, Mangione 1990: 90].

Větší (nebo alespoň srovnatelná) validita odpovědí na otevřené otázky než na uzavřené vyžaduje, aby zaprvé respondent odpověděl na otázku, jestliže zná odpověď, a zadruhé aby se nesnažil odpovědět na otázku, na níž nezná odpověď. Zatímco první požadavek je obtížné vůbec nějakým způsobem zkoumat, tak druhý požadavek získal určitou empirickou podporu, neboť je systematicky dokázáno, že při použití otevřených otázek jsou častěji zastoupeny odpovědi typu „nevím“ či „chybějící odpověď“.[6] Skutečnost, že respondenti u uzavřených otázek odpovídají, i když neznají odpověď, byla nejzřetelněji prokázána při experimentech, kdy byly respondentům pokládány otázky na fiktivní nebo neznámé záležitosti [Schuman, Presser 1996: kapitoly 3 a 4].

Třetí argument ve prospěch otevřených otázek tvrdí, že otevřené otázky se vyhýbají efektu formátu otázky, neboť otázka nenabízí žádné odpovědi; efekt znění samotné otázky by podle tohoto argumentu měl být stejný jak u uzavřené, tak u otevřené otázky. Mezi efekty formátu otázky patří například tendence vybírat střední kategorii, vybírat první nebo poslední nabízenou odpověď nebo odpovědi na krajních bodech škály atd. [viz Schuman, Presser 1979; Sudman, Bradburn, Schwarz 1996; Tourangeu, Rips, Rasinski 2000; v češtině Vinopal 2008: 41–48]. Efekty formátu otázky nicméně není možné u otevřených otázek vůbec zkoumat. Podmínkou tohoto zkoumání totiž je, aby výzkumník specifikoval sféry možných odpovědí. Jejich specifikace jde ale proti samotné logice otevřených otázek. Naopak u uzavřených otázek může být efekt formátu otázky v řadě případů minimalizován nebo alespoň kontrolován [Foddy 2001: 132].

Poslední argument ve prospěch použití otevřených otázek spočívá v tom, že umožňují odhalit motivaci jednání a referenční rámce odpovědí.[7] Otázky, které mají tyto fenomény odhalit, bývají povětšinou otázkami typu PROČ?, které využívají princip introspekce, na jejímž základě má respondent popsat důvody konkrétního jednání v minulosti. V literatuře se objevuje jak kritika, která tento přístup úplně odmítá jako nevědecký, tak kritika, která upozorňuje na obtíže s tímto typem otázek, nicméně která je neodmítá. Tyto méně zdrcující kritiky jsou založeny na omezených schopnostech paměti a její větší nepřesnosti s delším časovým odstupem od události [Saris, Gallhofer 2007: 104–105, 118]. Jaká je argumentace těchto kritik a je vůbec specifická pro otevřené otázky?

Základní kritika zjišťování motivací pomocí (otevřených či uzavřených) otázek spočívá ve zpochybnění toho, že respondenty předkládané důvody a motivace jsou shodné s tím, co se výzkumníci snaží zjistit [van der Eijk, Schmitt 2009: 211–212]. Tento argument využívá rozlišení mezi tím, jaký význam jednání přikládají jedinci, a tím, jaký význam mu přikládá výzkumník.[8] Odpovědi na otázky ohledně motivací jsou v tomto rozlišení chápány jako významy, které jednání přikládají respondenti. Tyto odpovědi podle této kritiky musí výzkumník brát jako zjevně validní a nelze je vůbec falzifikovat. To je ale podle těchto kritiků chybný přístup k tomu, jak by měla věda fungovat: za vysvětlení společenských fenoménů nelze považovat to, co jako vysvětlení předkládají jedinci-laici. Tato kritika využívá zjištění ohledně existence racionalizačních procesů v myslích respondentů, které spočívají v tom, že konkrétnímu jednání je přisuzována jiná motivace, než byla ta původní, a které mají před tazatelem (ale i respondentem) legitimizovat dané jednání či postoje [Wilson, Dunn 1986]. Jedná se vlastně o dodatečné hledání důvodů pro původně odlišně zdůvodněné jednání. Tato kritika úplně odmítá smysl

nase spolecnost #0210.indd 13 17.2.11 8:58

otevřených otázek. Jakkoli pravdivý argument o racionalizačních procesech může být, platí úplně stejně jak pro otevřené, tak pro uzavřené otázky, které zjišťují motivace určitého jednání.[9] Nejen to, obdoba racionalizačních procesů se v myslích respondentů odehrává i při odpovídání na uzavřené postojové a faktografické otázky (viz různé varianty modelů výběru odpovědí z distribuce postojů; Zaller [1992]; Tourangeu, Rips, Rasinski [2000]).

Méně zdrcující kritika vychází z omezených schopností paměti. Konkrétně jde v případě otevřených otázek o to, že tyto otázky tím, že nenabídnou potenciální odpovědi, nejsou schopné nasměrovat získávání informací z paměti a odpovídání tak, aby byla vybrána taková odpověď, která se nejvíce přibližuje „správné" či „přesné" odpovědi. V obecné rovině tato kritika zpochybňuje to, že respondenti si jsou vědomi motivací a faktorů, které jejich jednání a postoje ovlivňují, a že jsou tím pádem schopní rozpoznat a verbalizovat tyto faktory. Tato argumentace je ale ospravedlnitelná pouze v situaci, kdy víme, že může existovat něco jako pravdivá odpověď. Při dotazování na motivace, důvody či hodnocení určitých fenoménů je nicméně téměř nemožné určit, co může být pravdivou (tou skutečnou) motivací, neboť to je přesně to, co je cílem zjistit.

Jeden z příkladů výzkumu, kdy bylo možné částečně hodnotit pravdivost odpovědí na otevřené otázky, prezentovali Alvarez a Nagler [2000]. Kritizovali přístup, který pomocí otevřené otázky zjišťoval důvody hlasování pro konkrétní stranu v kontextu výzkumu strategického hlasování. Alvarez a Nagler mohli na základě validizační studie zjistit, kteří respondenti odpověděli na otázku ohledně účasti ve volbách pravdivě (validizační studie porovnávají výpověď respondenta a záznam ve volebním seznamu). Mezi těmi, kteří nepravdivě odpovídali, že se voleb zúčastnili, rostla četnost hlasování pro vítěznou stranu, což je typický jev v povolebních situacích, kdy se jedinci přiklánějí k vítězné straně. Zároveň rostla četnost strategického hlasování v čase, neboť se v otevřených otázkách častěji objevovali odpovědi, které zdůvodňovaly hlasování pro vítěznou stranu tím, že ostatní strany neměly šanci zvítězit. Přestože otevřené otázky v tomto typu výzkumu přinášejí nevalidní informace, nelze považovat tento výzkum za důkaz toho, že tomu tak je kvůli použití otevřené otázky. Spíše jde o důsledek dotazovací situace, kdy nejprve respondent nepravdivě odpoví, že se voleb zúčastnil, a následně „musí" poskytnout nějakou odpověď na otázku, proč hlasoval pro konkrétní stranu. Logicky je následná odpověď na otevřenou otázku nepravdivá. Takovou by ale byla i odpověď na uzavřenou otázku.

Přijme-li výzkumník jako smysluplné dotazovat se jedinců na jejich motivace a důvody jednání, pak diskuze předpokladů použití otevřených otázek odhalila, že se nutně nejedná o horší typ otázek, než jsou uzavřené. Řada kritik použití otevřených otázek a zpochybnění jejich smyslu se totiž ve stejné míře týká i uzavřených otázek (viz například kritiky odpovídání na základě toho, co respondenta v době dotazování napadne či zkoumání motivací jednání). U otevřených otázek je navíc omezeno odpovídání na otázky v substantivním rámci priorit výzkumníků a respondenti častěji neposkytují žádnou konkrétní odpověď, neboť neví, jak odpovědět. Validitu a reliabilitu otevřených otázek ohledně motivací jednání lze navíc zvýšit specifikováním dotazu na nejdůležitější důvod jednání.[10]

Data a kódování otevřených otázek

Data pro analýzy pocházejí z celkem pěti povolebních dotazníkových šetřeních, v nichž byly pokládány otevřené otázky ohledně důvodů volební neúčasti. Všechna šetření byla provedena Centrem pro výzkum veřejného mínění při Sociologickém ústavu AV ČR, v.v.i. Dvě šetření proběhla po volbách do Poslanecké sněmovny v letech 2006 a 2010 (NS 2006-6 a NS 2010-6; šetření jsou také známa pod názvem Česká volební studie 2006 a 2010). Další dvě šetření proběhla po volbách do Evropského parlamentu v roce 2004 a 2009 (NS 2004-6 a NS 2009-6; první šetření je známo jako česká část Evropské volební studie 2004/European Election Study 2004). Páté šetření proběhlo v listopadu 2008, krátce po volbách do krajských zastupitelstev (NS 2008-11). Díky této struktuře dat bude možné analyzovat důvody volební neúčasti v různých typech voleb, přičemž dva případy jsou typickým případem národních voleb prvního řádu a další tři případem voleb druhého řádu [Reif, Schmitt 1980].

Respondenti v analyzovaných dotazníkových šetřeních zodpovídali nejprve otázku na to, zda se zúčastnili daných voleb, a následně odpovídali na otevřenou otázku, která zněla: „**Jaký byl hlavní důvod Vaší neúčasti ve volbách?**" Odpovědi na uvedené otázky byly zaznamenány a následně byly kódovány podle kódového klíče. Kódový klíč byl poprvé vytvořen v průběhu zpracování dat v rámci Evropské volební studie 2004, a to na základě otevřeného kódování více než 300 vybraných odpovědí [Strauss, Corbinová 1999]. Přímým důsledkem tohoto rozhodnutí je, že odpovědi nebyly přepsány do datových souborů. Proto není možné zkontrolovat reliabilitu kódování a není ani možné kódovat odpovědi odlišným způsobem. Původní kódování navíc proběhlo bez vědomí toho, že kategorie budou využity pro zde prezentovanou úlohu, která spočívá v prozkoumání základních tvrzení ohledně důvodů volební ne/účasti, jež vycházejí z valenční teorie volebního chování.[11] Pro pochopení obsahu jednotlivých kategorií jsou využívány především příklady jednotlivých odpovědí, které spadají do dané kategorie, a dále poznámky a vysvětlivky pro kódéry.

Pro všechna následující šetření byl použit totožný kódový klíč s tou výjimkou, že dvě kategorie z roku 2004 byly rozšířeny v následujících šetřeních v letech 2006, 2008 a 2010. Kategorie „nemoc, stáří" byla rozčleněna na kategorie „nemoc" a „stáří a zdravotní postižení" s cílem odlišit krátkodobé důvody (nemoc) od dlouhodobých (stáří a zdravotní postižení). Zároveň byla rozčleněna i kategorie „mnoho práce" na kategorie „mnoho práce", „rodinné důvody a závazky" a „trávení volného času" s cílem odlišit důvody spojené se zaměstnáním, rodinou a volným časem. Řada nově vytvořených kategorií byla respondenty (a kódéry) využívána velmi málo a ve zde prezentovaných analýzách jsou údaje pro oba případy sloučeny do kategorií z roku 2004.

Navíc šetření z let 2004 a 2009 obsahují kategorie, které jsou specifické pro volby do Evropského parlamentu. V roce 2009 to byly: (1.) nezájem o Evropský parlament (EP), Evropskou unii (EU) a evropskou politiku; (2.) nedůvěra v EP, EU a evropskou politiku; (3.) specifická kritika EP (má malé pravomoci, je nákladný a zbytečný apod.). V roce 2004 byly použity pouze dvě kategorie, když ke kategorii „nezájem o EP, EU a evropskou politiku" přibyl „nesouhlas se vstupem do EU". Pro

nase spolecnost #0210.indd 14 17.2.11 8:58

prezentaci byly všechny kategorie odpovědí spojeny do jedné s názvem „EU specifické důvody“. Kódování dat z šetření, která zjišťovala důvody neúčasti ve volbách do PS a do krajských zastupitelstev, neobsahovala kategorii, která by byla obdobou „EU specifické důvody“, neboť respondenti nezasazovali své odpovědi do rámců „krajská zastupitelstva“ či „Poslanecké sněmovna“ (a ani „Evropské unie“).

Kódový klíč pro šetření po volbách do Poslanecké sněmovny a volbách do krajských zastupitelstev obsahuje 15 kategorií (a navíc kategorii ostatní odpovědi); v případě voleb do Evropského parlamentu to bylo 12 a 13 kategorií. Pro prezentaci jsou nicméně kategorie (především vzhledem k malým počtům odpovědí) sloučeny do 10 kategorií.

Výsledky: důvody volební neúčasti a jejich vztah k valenční teorii volebního chování

Ještě předtím, než prozkoumáme hlavní důvody volební neúčasti, rozlišíme dva základní typy neúčasti a tím pádem i dva typy nevoličů. Lidé se totiž voleb neúčastní buď proto, že se voleb – bez ohledu na jejich zájem, pocit občanské povinnosti či demokratické hodnoty – nemůžou zúčastnit, neboť jim v tom brání nějaká překážka, anebo proto, že nechtějí kvůli jejich postoji k politice, stranám či politikům [toto rozlišení viz Marsh 1991; Blondel, Sinnott, Svensson 1998: 41]. Proto je možné rozlišit dva typy nevoličů:

- nevolič kvůli okolnostem – ten, kdo se voleb neúčastní kvůli okolnostem, a tedy vlastně nedobrovolně. Mezi důvody této neúčasti patří například nepřítomnost v místě trvalého bydliště, nemoc, neschopnost dopravit se do volební místnosti, nedostatek času kvůli práci, problémy s registrací;
- dobrovolný nevolič – ten, kdo se voleb neúčastní záměrně. Mezi důvody patří například nezájem o politiku, nedůvěra k ní a nespokojenost s ní.

Rozdíl mezi oběma kategoriemi je na první pohled zřejmý, ale ve skutečnosti je toto rozlišení rozostřené, neboť pro některé voliče určité okolnosti mohou znamenat důvod neúčasti, zatímco pro jiné je to obyčejná překážka, kterou lze překonat [viz například Wattenberg 2002: 82–83]. Ti, kteří absentují kvůli okolnostem, mají totiž určité charakteristiky a postoje k politice, a kdyby tyto postoje byly jiné, s velkou pravděpodobností by se z nevoličů kvůli okolnostem stali voliči [Blondel, Sinnott, Svensson 1998: 41–2]. Představme si dva jedince, kteří musí být dlouho v práci a jdou domů krátce před zavřením volebních místností. Jeden z nich je stoupencem některé ze stran, a proto se k volbám i pozdě večer dostaví, zatímco druhý politiku tolik nesleduje a preference nemá silné, a proto půjde raději domů. U obou mohly okolnosti vést k tomu, že se voleb nezúčastní, nicméně pouze jeden z nich se nezúčastnil; tento nevolič v dotazníkovém šetření navíc zmínil okolnosti jako hlavní důvod. Stejně tak ale hlavním důvodem mohl být nezájem o politiku, neboť to byla odlišná míra zainteresovanosti na politice, která odlišovala oba jedince v příkladu a která způsobila, že jeden z nich se voleb zúčastnil a druhý ne. Tento problém ohledně zjišťování motivací jednání byl diskutován v minulé části. Přestože se nejedná o triviální problém a uvedený příklad ukázal na hrozbu nepřesně určené motivace v případě spolehnutí na otevřené otázky po důvodech jednání, jsem přesvědčen, že nevoliče lze klasifikovat do různých skupin na základě jejich verbálních odpovědí na otevřené otázky.

Prezentace podílů jednotlivých skupin nevoličů je založena na dvou výpočtech, které budou diskutovány souběžně. První nebere v potaz velikost celkové volební neúčasti a prezentuje pouze podíly jednotlivých kategorií nevoličů mezi nevoliči (Tabulka 1). Druhý výpočet vztahuje jednotlivé kategorie nevoličů k celkovému počtu oprávněných voličů (Tabulka 2). Cílem druhého výpočtu je zájem porovnat způsob, jakým respondenti nakládají s odpověďmi, které spadají pod neúčast kvůli okolnostem, které by hypoteticky měly být přibližně stejné v různých typech voleb (nemoc, postižení, registrační problémy, dovolená, služební cesta, pracovní vytížení apod. by neměly být časově specifické s výjimkou období letních prázdnin). Tím spíše, že všechny analyzované volby byly konány v pátek a sobotu; Blondel, Sinnott, Svensson [1998: 46–50] ukázali, že existují rozdíly mezi zeměmi, v nichž se hlasuje v neděli a ve všední den z hlediska jednotlivých typů neúčasti. Z výpočtů jsou vyloučeni ti respondenti, kteří tvrdili, že se voleb nezúčastnili, ale nedokázali říci z jakého důvodu, neposkytli žádnou odpověď nebo jejich odpověď nebyla zařaditelná do žádné z použitých kategorií (velikost této skupiny udává poslední řádek Tabulky 1). Jaká je tedy struktura českých nevoličů z hlediska tohoto rozlišení? Při prezentaci výsledků využijeme rozčlenění nevoličů na ty kvůli okolnostem a na dobrovolné. Hlavním důvodem je skutečnost, že pouze v případě dobrovolných nevoličů lze zkoumat důvody neúčasti z hlediska valenční teorie volebního chování.

Nevoliči kvůli okolnostem. Podíl nevoličů kvůli okolnostem se mezi nevoliči pohybuje kolem 25 procent v případě voleb do EP a 30 procent v případě voleb do PS. Pouze ve volbách do krajských zastupitelstev podíl nevoličů kvůli okolnostem vzrostl na více než 40 procent. Z hlediska celého elektorátu se podíl nevoličů kvůli okolnostem pohybuje mezi 10 procenty (volby do PS) a 20 procent (volby do EP). Opět v případě krajských voleb v roce 2008 je tento podíl vyšší a dosahuje více než 25 procent. Je zřejmé, že v případě méně důležitých voleb mají respondenti tendenci zvýrazňovat existenci okolností, které jim bránili ve volební účasti. Okolnosti typu nemoc, postižení, registrační problémy, pracovní vytížení, dovolená apod. by se měly projevit ve stejné míře v různých typech voleb. Jestliže tomu tak není, tak vedle skupiny respondentů, kteří oprávněně viní okolnosti z jejich neúčasti, existuje skupina respondentů, kteří (1.) využívají okolnosti jako společensky desirabilní formu odpovědi (není to totiž jejich chyba, že se voleb nezúčastnili, ale chyba načasování voleb); (2.) považují překážku způsobenou okolnostmi jako nepřekonatelnou, i když v případě jiných, důležitějších voleb (voleb do PS) by jí považovali za překonatelnou. Tento nárůst neúčasti kvůli okolnostem u voleb druhého řádu je způsoben především větším podílem odpovědí v kategoriích „dovolená“ a „práce, rodina, volný čas“.

Při detailním čtení podílu jednotlivých kategorií neúčasti kvůli okolnostem v Tabulce 2 lze zjistit, u kterých kategorií odpovědí dochází k nárůstu mezi volbami prvního a druhého řádu. Zatímco kategorie „registrační problémy“ a „věk, nemoc a invalidita“ mají přibližně stejné četnosti kolem jednoho procenta oprávněných voličů (registrace) a tří procent (věk, nemoc, invalidita), tak v případě dalších dvou kategorií

nase spolecnost #0210.indd 15 17.2.11 8:58

Tabulka 1 – Důvody volební neúčasti jako podíly mezi nevoliči (sloupcová procenta)

	2004	2009	2008	2006	2010
Typ voleb	EP	EP	kraje	PS	PS
Volební účast	28,3	28,2	40,3	64,5	62,6
Neúčast kvůli okolnostem	**26**	**27**	**43**	**31**	**31**
věk, nemoc, invalidita	4	5	13	7	6
dovolená	13	13	16	13	10
práce, rodina, volný čas	7	9	14	9	13
problémy s registrací	2	1	0	1	1
Dobrovolná neúčast	**74**	**73**	**57**	**69**	**69**
nezájem o politiku	11	14	14	26	15
nedůvěra a nespokojenost s politikou	15	13	12	16	15
hlasování nemá význam	14	11	16	12	17
nevěděl pro kterou stranu hlasovat	15	10	8	12	17
nikdy nehlasuje	2	5	7	3	5
EU specifické důvody	18	20	-	-	-
Celkem	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
N	595	730	358	595	517
Podíl DK, NA, ostatní odpovědi	8	7	11	11	19

Zdroj: Česká volební studie 2006, 2010; Evropská volební studie 2004; šetření CVVM NS 2008-11 a 2009-6.
Poznámka: Jedná se o odpovědi na otevřenou otázku po hlavním důvodu volební neúčasti. Údaje pro jednotlivé typy neúčasti jsou prezentovány jako procenta mezi nevoliči.

Tabulka 2 – Důvody volební neúčasti jako podíly mezi oprávněnými voliči (sloupcová procenta)

	2004	2009	2008	2006	2010
Typ voleb	EP	EP	kraje	PS	PS
Volební účast	28,3	28,2	40,3	64,5	62,6
Neúčast kvůli okolnostem	**18**	**19**	**26**	**11**	**11**
věk, nemoc, invalidita	3	3	8	3	2
dovolená	9	9	10	5	4
práce, rodina, volný čas	5	6	9	3	5
problémy s registrací	1	0	0	0	0
Dobrovolná neúčast	**53**	**53**	**34**	**24**	**26**
nezájem o politiku	8	10	8	9	6
nedůvěra a nespokojenost s politikou	11	9	7	6	6
hlasování nemá význam	10	8	9	4	6
nevěděl pro kterou stranu hlasovat	11	7	5	4	6
nikdy nehlasuje	1	3	4	1	2
EU specifické důvody	13	15	-	-	-
Celkem	**100**	**100**	**100**	**100**	**100**
N	889	1054	1084	1857	2002

Zdroj: Česká volební studie 2006, 2010; Evropská volební studie 2004; šetření CVVM NS 2008-11 a 2009-6.
Poznámka: Jedná se o odpovědi na otevřenou otázku po hlavním důvodu volební neúčasti. Údaje pro jednotlivé typy neúčasti jsou prezentovány jako procenta mezi oprávněnými voliči.

(„dovolená“ a „práce, rodina, volný čas“) dochází k nárůstu. Specifickým případem jsou volby do krajských zastupitelstev v roce 2008, v jejichž případě bylo oprávněné očekávat podobnou strukturu odpovědí ohledně neúčasti kvůli okolnostem jako v případě voleb do EP. Překvapivý je vysoký podíl nevoličů kvůli okolnostem, který by se vzhledem k výši volební účasti měl pohybovat mezi spodní hranicí určenou volbami do PS a horní hranicí určenou volbami do EP. Vyšší hodnota nevoličů kvůli okolnostem je primárně způsobena vyšší hodnotou v kategorii „věk, nemoc, invalidita“ (téměř osm procent oproti třem procentům v případě ostatních voleb). Detailní údaje (zde neprezentované) ukazují, že nárůst je způsobem pouze kategorií „nemoc“. Toto zjištění dává částečný smysl, neboť tyto krajské volby se konaly v druhé polovině října a v této době je větší nemocnost než v květnu a červnu, kdy se konaly volby do PS a EP.

Dobrovolní nevoliči. Dobrovolná neúčast je většinovým důvodem neúčasti a pohybuje se v rozmezí 70 až 80 procent nevoličů; týká se přibližně jedné čtvrtiny oprávněných voličů v případě voleb do PS a více než jedné poloviny oprávněných voličů v případě voleb do EP. Jednotlivé důvody dobrovolné

nase spolecnost #0210.indd 16 17.2.11 8:58

neúčasti byly seskupeny do pěti obecných skupin a jedné specifické, která se týká pouze voleb do EP. Obsah a význam odpovědí v těchto pěti kategoriích lze posuzovat z hlediska valenční teorie volebního chování, která tvrdí, že volič se zúčastní voleb, jestliže očekávaný užitek získaný z hlasování pro konkrétní stranu převýší náklady na hlasování. Pro zde řešenou úlohu je důležitá konstrukce užitku, který je zaprvé odvozen z vnímané odlišnosti stran z hlediska programu či kompetence a zadruhé odvozen z blízkosti voliče a strany (poziční úvaha) a z vnímané kompetence strany vládnout a řešit problémy (valenční úvaha). Jaké jsou tedy tyto kategorie, jaké typy odpovědí mezi ně spadají a jak souvisí s valenční teorií volebního chování?

První kategorií je „nezájem o politiku". Do této kategorie spadají ti nevoliči, kteří na otevřenou otázku po důvodech volební neúčasti odpovídají, že se nezajímají o politiku, politika je nebaví, je jim jedno, co se v politice děje a kdo vládne. Do této skupiny jsou řazeni i ti nevoliči, kteří v otevřené otázce uvedou, že nikdo z okolí nebyl hlasovat a že kampaň je nepřesvědčila k účasti; nejenže tyto lidi politika nezajímá, ale nikdo je ani nemobilizoval k účasti. Politika pro tyto lidi nemá vůbec žádnou důležitost, a proto ani užitek, který by mohli z účasti ve volbách získat, vlastně nemůže existovat. Jestliže je podle valenční teorie volebního chování účast ve volbách důsledkem vnímání (jakéhokoli) užitku z hlasování, tak tato skupina nevoličů je zřetelným příkladem toho, kdy očekávaný užitek z účasti neexistuje v důsledku toho, že jedinci nepřikládají politice vůbec žádnou důležitost.

Neexistence očekávaného užitku z účasti na hlasování je důvodem neúčasti i další kategorie nevoličů, kteří spadají do kategorie „hlasování nemá smysl". Do této kategorie spadají nevoliči, kteří v otevřené otázce uvedou, že nehlasovali, protože to nemá smysl, hlasováním se nic nezmění či že neměli důvod jít k volbám a samotná účast by pro ně byla ztrátou času. U této skupiny nevoličů žádný užitek nevzniká proto, že hlasováním nelze nic ovlivnit; hlas ve volbách má podle nich minimální vliv na to, co se v politice děje.

Třetí skupinu dobrovolných nevoličů tvoří kategorie „nevěděl pro kterou stranu hlasovat". Do této kategorie spadají nevoliči, kteří odpovídají, že není z čeho vybírat, všechny strany jsou stejné, není komu dát hlas, neexistuje strana, kterou by chtěl daný respondent volit, či program, pro který by chtěl hlasovat. Neexistence užitku z hlasování nastává u této skupiny proto, že všechny strany jsou stejné (a tudíž nemůže vzniknout užitek jako důsledek odlišnosti stran) nebo že neexistuje strana, která by daného respondenta dostatečně reprezentovala (a tudíž existuje velká vzdálenost mezi respondentem a stranami). Neexistence užitku u této kategorie nevoličů může nastávat jak z důvodu pozičních, tak valenčních.

Čtvrtou skupinu dobrovolných nevoličů představuje kategorie „nedůvěra, nespokojenost s politikou". V této kategorii se koncentrují nevoliči, kteří deklarují jako důvod neúčasti to, že politika je špína a hnus a že politici jsou zkorumpovaní, nelze jim důvěřovat, jenom slibují, ale nic nesplní. Další odpovědi zdůrazňují zklamání z politiky po revoluci. Důvodem neúčasti je v tomto případě neexistence užitku z hlasování jako důsledku valenčních úvah; podle těchto nevoličů nejsou politici dostatečně kompetentní k vládnutí. Důvěra v alespoň jednu stranu (kandidáta či lídra strany) je základem valenčních úvah a zároveň je i klíčovým faktorem pro rozhodnutí po volbu dané strany: (1.) jestliže jedinec souhlasí s programem strany, ale nedůvěřuje jí, že jej bude prosazovat, nebude pro ní hlasovat a s velkou pravděpodobností ani pro žádnou jinou stranu; (2.) jestliže jedinec nesouhlasí s žádným programem strany a navíc stranám nedůvěřuje, nebude hlasovat vůbec. Žádná strana si nebyla schopna vytvořit valenční vazbu k této kategorii nevoličů.

Uvedené čtyři kategorie nevoličů tvoří téměř celou skupinu dobrovolných nevoličů v případě voleb do PS a krajských zastupitelstev. Doplňuje je malá skupina nevoličů, kteří deklarují, že se voleb nikdy neúčastní (kategorie „nikdy nehlasuje"), u níž se důvody neúčasti lze pouze domýšlet; tato odpověď je totiž spíše konstatováním faktu či popisem voličské historie, než poskytnutím důvodu neúčasti. Každopádně u pravidelných nevoličů je zřetelná koncentrace nezájmu o politiku a nedůvěry k politikům (až naštvanosti na politiku). S velkou pravděpodobností by důvody neúčasti této skupiny nevoličů bylo možné podřadit pod jednu z výše zmíněných čtyř kategorií. Všechny zmíněné kategorie odpovědí tak splňují tvrzení valenční teorie volebního chování ohledně důvodů volební ne/účasti: hlavním důvodem neúčasti je skutečnost, že jedinci nejsou sto nalézt užitek z účasti ve volbách, ať už kvůli malému či žádnému významu politiky v jejich životě, kvůli tomu, že si myslí, že hlasováním nic neovlivní, nebo kvůli tomu, že nevědí pro koho hlasovat anebo že politikům nedůvěřují.

V případě voleb do EP byly některé odpovědi rámovány Evropskou unií či Evropským parlamentem a byly podřazeny pod kód „EU specifické důvody". Detailní pohled na obsah odpovědí ukazuje, že se jedná o mix důvodů, které spadají pod výše zmíněné čtyři hlavní důvody dobrovolné neúčasti: nezájem o EP a EU, nedůvěra o EP a EU, zbytečnost a nákladnost EP a nesouhlas se vstupem do EU. S velkou pravděpodobností by je bylo možné podřadit pod jednotlivé obecné kategorie odpovědí.

Jaká je tedy struktura dobrovolných nevoličů z hlediska jednotlivých kategorií? Podíly jednotlivých kategorií mezi nevoliči oscilují v rozmezí 10 až 17 procenty (s výjimkou 26 procent nevoličů kvůli nezájmu o politiku při volbách do PS v roce 2006 a 8 procentům nevoličů kvůli tomu, že nevěděli pro koho hlasovat, v krajských volbách v roce 2008; viz Tabulka 1). Podíl pravidelných nevoličů (kategorie „nikdy nehlasuje") je nízký, v rozmezí dvou až sedmi procent nevoličů a jedním až čtyřmi procenty všech oprávněných voličů. Z analýz povolebních studií (nepublikované analýzy autora) je zřejmé, že podíl této skupiny je vyšší a v Česku se pohybuje minimálně na úrovni 10 procent oprávněných voličů.

Rozdíly mezi četností jednotlivých kategorií jsou malé a jen obtížně lze vystopovat nějaké trendy či pravidelnosti. Při pohledu na podíly jednotlivých kategorií mezi oprávněnými voliči (Tabulka 2) se již nějaké pravidelnosti objevují. Hlavním důvodem nižší volební účast ve volbách do EP (oproti volbám do PS) je nárůst podílu nevoličů v kategoriích „nedůvěra a nespokojenost s politikou", „hlasování nemá význam" a „nevěděl pro kterou stranu hlasovat". Zatímco ve volbách do EP tvořila tato skupina nevoličů 31 procent v roce 2004 a 25 procent v roce 2009, tak při volbách do PS pouze 14 procent v roce 2006 a 18 v roce 2010.

Volební účast ve volbách do EP v letech 2004 a 2009 byla téměř totožná (přibližně 28 procent) a obdobně i účast ve volbách do PS v letech 2006 a 2010 (64 a 63 procent). Proto

nase spolecnost #0210.indd 17 17.2.11 8:58

je možné porovnávat četnosti jednotlivých kategorií odpovědí v rámci těchto typů voleb. Odpovědi na otevřené otázky ohledně hlavního důvodu volební neúčasti pro jednotlivé typy voleb (volby do EP a PS) měly zřetelný vzorec a překvapivě vysokou stabilitu. Podíl nevoličů kvůli okolnostem byl přibližně 11 procent ve volbách do PS a 18 a 19 procent při volbách do EP; podíl dobrovolných nevoličů byl 24 a 26 procent ve volbách do PS a 53 procent ve volbách do EP. Tato stabilita odpovědí je důležitým argumentem pro validitu měření.

Závěr

Hlavním cílem studie bylo prozkoumat, zda lze tvrzení valenční teorie volebního chování ohledně motivací a důvodů volební účasti potvrdit na základě odpovědí na otevřenou otázku ohledně hlavního důvodu volební neúčasti. Konkrétně byla studována tvrzení, která se týkají konstrukce očekávaného užitku z volební účasti. Tento užitek totiž vzniká na základě programové a kompetenční odlišnosti stran (oproti hodnocení stran jako stejných) a na základě programové blízkosti ke straně anebo hodnocení strany jako kompetentní (oproti programové vzdálenosti ke straně a hodnocení strany jako nekompetentní). Studie má dvě důležité části. První ospravedlňuje otevřené otázky jako legitimní nástroj zkoumání motivací jedinců a druhá využívá otevřené otázky k prozkoumání tvrzení valenční teorie volebního chování ohledně motivací k volební účasti. Vedle tohoto hlavního cíle seznamuje studie čtenáře s podíly jednotlivých typů nevoličů v pěti volbách do různých typů zastupitelstev konaných v Česku od roku 2004.

Legitimizace použití odpovědí na otevřené otázky je založena na diskuzi předpokladů uzavřených a otevřených otázek, kdy jsem ukázal, že řada kritik otevřených otázek a zpochybnění jejich smyslu se v obdobné míře týká i otázek uzavřených. Výhoda otevřených otázek navíc spočívá v tom, že respondenti neodpovídají ve výzkumném rámci, který jim nutí výzkumníci. Důsledkem je nicméně nárůst nekonkrétních odpovědí, neboť respondenti neví, jak odpovědět. Slabinou otevřených otázek může být nedostatečná validita měření a reliabilita kódovacího procesu. Vzhledem ke způsobu kódování není možné prozkoumat reliabilitu kódování těchto otevřených otázek, což je významným úkolem pro další výzkum. Naopak validitu měření je možné alespoň částečně prozkoumat na základě toho, že měření pro různé typy voleb byla opakovaná.

Při kategorizaci různých důvodů volební neúčasti jsem využil základní rozlišení na její dva typy (neúčast dobrovolná a kvůli okolnostem). Toto rozlišení vykazuje vysokou stabilitu relativních četností ve stejném typu voleb (volby do EP a PS). Tato stabilita naznačuje validitu měření, neboť jak ve volbách do EP v letech 2004 a 2009, tak ve volbách do PS v letech 2006 a 2010 byla volební účast téměř stejná. Na druhou stranu větší podíl nevoličů kvůli okolnostem při volbách do EP a krajů oproti volbám do PS naznačuje nižší validitu odpovědí. Na základě principu náhodnosti je totiž oprávněné očekávat, že okolnosti zabrání hlasovat stejnému počtu voličů v různých typech voleb, jestliže jsou volby konány přibližně ve stejném roční období (květen a červen v případě voleb do EP a PS) a stejným způsobem (osobní hlasování v pátek a sobotu ve stejných hodinách). Tento vyšší podíl naznačuje, že okolnosti jsou využívány jako hlavní důvod neúčasti skupinou nevoličů při volbách do EP, kteří by za stejných okolností hlasovali ve volbách do PS. Zdůvodnění volební neúčasti okolnostmi v jejich případě vypadá spíše jako společensky desirabilní odpověď než jako pravdivá odpověď.

Hlavním cílem této studie bylo prozkoumat pomocí odpovědí na otevřené otázky tvrzení valenční teorie volebního chování. K tomuto účelu jsem rozlišil volební neúčasti dobrovolnou a kvůli okolnostem. V prvním případě totiž brání účasti ve volbách nějaké překážky, které kdyby nenastaly, tak by se daná osoba voleb účastnila. Ve druhém případě dobrovolné neúčasti už je možné prozkoumávat, zda motivace neúčasti souvisí s tím, co tvrdí valenční teorie volebního chování. Vzhledem k tomu, že konkrétní odpovědi nebyly přepisovány, ale byly kódovány podle kódového klíče, je nutné pro interpretaci jednotlivých odpovědí použít jak popis kategorie, tak příklady jednotlivých odpovědí, které spadají do dané kategorie, a dále poznámky a vysvětlivky pro kodéry.

Všechny kategorie odpovědí a jejich obsah, které spadají do dobrovolné neúčasti ve volbách, splňují tvrzení valenční teorie volebního chování ohledně důvodů volební účasti. Ta totiž pro volební účast vyžaduje, aby jedinec očekával užitek z hlasování pro konkrétní stranu; tento užitek může být důsledkem jak pozičních, tak valenčních úvah. Užitek z hlasování pro stranu podle této teorie nenastane, jestliže volič vnímá strany jako identické, ať už z hlediska jejich programu nebo z hlediska jejich schopnosti řešit problémy a vládnout, a jestliže je pro voliče politika tak málo důležitá, že vůbec není schopen o užitku v kontextu hlasování ve volbách uvažovat. Hlavním důvodem neúčasti je na základě otevřených otázek to, že jedinci nenacházejí užitek z hlasování ve volbách a to z řady důvodů: malý význam politiky v jejich životě, jsou přesvědčení, že hlasováním nic neovlivní, nevědí pro koho hlasovat a nedůvěřují politikům.

Je nutné si uvědomit, že i mezi voliči existují jedinci, kteří nepovažují politiku za důležitou či nedůvěřují politikům. Pouze multivariační analýza dokáže odlišit, které faktory ovlivňují volební účast nezávisle na ostatních faktorech. V tomto smyslu jsou zjištění této studie omezené. Jejím cílem nicméně bylo zjistit, zda jedinci uvažují a své chování zdůvodňují v dimenzích, které předpokládá valenční teorie volebního chování. Výsledky této studie ukazují, že tomu tak je. Robustnost těchto závěrů je svým způsobem vyšší díky tomu, že kategorie volební neúčasti, které byly vytvořeny za jiným účelem než kvůli tomu, aby pomocí nich byly prozkoumány základní tvrzení valenční teorie volebního chování, se projevily jako dostatečně užitečné.

nase spolecnost #0210.indd 18 17.2.11 8:58

literatura

Alvarez, Michael R., Jonathan Nagler. 2000. „A New Approach for Modelling Strategic Voting in Multiparty Elections". *British Journal of Political Science* 30(1): 57–75.

Blondel, Jean, Richard Sinnott, Palle Svensson. 1998. *People and Parlament in the European Union. Participation, Democracy, and Legitimacy*. Oxford: Oxford University Press.

Butler, David, Donald Stokes. 1974. *Political Change in Britain*. London: Macmillan (druhé vydání).

Clarke, Harold D., David Sanders, Marianne C. Stewart, Paul F. Whiteley. 2009. *Performance Politics and the British Voter*. Cambridge: Cambridge University Press.

Clarke, Harold D., Allan Kornberg, Thomas J. Scotto. 2009. *Making Political Choices: Voting in Canada and the United States*. Broadview Press.

Clarke, Harold D., David Sanders, Marianne C. Stewart, Paul F. Whiteley. 2004. *Political Choice in Britain*. Oxford: Oxford University Press.

Converse, Jean M. 1984. „Strong Arguments and Weak Evidence: The Open/Closed Questioning Controversy of the 1940s". *Public Opinion Quartely* 48(1): 267–282.

Denver, David. 2008. „Another Reason to Support Marriage? Turnout and the Decline of Marriage in Britain". *British Journal of Politics and International Relations* 10(4): 666–680.

Downs, Anthony. 1957. *Economic Theory of Democracy*. New York: HarperCollins Publisher.

Eibl, Otto. 2007. „Koncept tematického vlastnictví, palčivosti témat a agendy setting v politologii". *Politologický časopis* 14(2): 151–169.

Foddy, William. 2001 (1993). *Constructing Questions for Interview and Questionnaires. Theory and Practice in Social Research*. Cambridge: Cambridge University Press.

Fowler, Floyd J., Thomas W. Mangione. 1990. *Standardized Survey Interviewing: Minimizing Interviewer-Related Error*. Newbury Park, CA: Sage.

Fowler, James H. 2006. „Habitual Voting and Behavioral Turnout". *Journal of Politics* 68(2): 335–344.

Green, Donald P., Ron Shachar. 2000. „Habit Formation and Political Behaviour: Evidence of Consuetude in Voter Turnout". *British Journal of Political Science* 30(4): 561–573.

Hruschka, Daniel J., Deborah Schwartz, Daphne Cobb St.John, Erin Picone-Decaro, Richard A. Jenkins, James W. Carey. 2004. „Reliability in Coding Open-Ended Data: Lessons Learned from HIV Behavioral Research". *Field Methods* 16(3): 307-331.

Kaplan, Abraham. 1964. *The Conduct of Inquiry*. Scranton, PA: Chandler Publishing Company.

Krosnick, John. A, H. Schuman. 1988. „Attitude Intensity, Importance and Certainty and Susceptibility to Response Effects". *Journal of Personality and Social Psychology* 54(6): 940–952.

Marsh, Michael. 1991. „Accicednt or Design? Non Voting in Ireland". *Irish Political Studies* 6(1):1–14.

Montgomery, A.C., K.S.Crittenden. 1977. „Improving Coding Reliability for Open-Ended Questions". *Public Opinion Quartely* 41(2): 235–243.

Petrocik, John R. 1996. „Issue Ownership in Presidential Elections with a 1980 Case Study". *American Journal of Political Science* 40(3): 825–850.

Plutzer, Eric. 2002. „Becoming a Habitual Voter: Inertia, Resources, and Growth in Young Adulthood". *American Political Science Review* 96(1): 41–56.

Rabinowitz, George. 1978. „On the Nature of Political Issues: Insights from a Spatial Analysis". *American Journal of Political Science* 22(4): 793–817

Rabinowitz, George, Stuart Elaine MacDonald. 1989. „A Directional Theory of Issue Voting". *American Political Science Review* 83(1): 93–121.

Reif, Karl-Heinz, Hermann Schmitt. 1980. „Nine Second-Order National Elections. A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results". *European Journal of Political Research* 8(1): 3–44.

Saris, Willem E., Irmtraud N. Gallhofer. 2007. *Design, Evaluation, and Analysis of Questionnaires for Survey Research*. Hobokon, New Jersey: John Wiley & Sons.

Schuman, Howard, Stanley Presser. 1996 (1981). *Questions and Answers in Attitudes Surveys. Experiments on Question Form, Wording and Context*. Thousand Oaks, CA: Sage (druhé vydání).

Schuman, Howard, Stanley Presser. 1979. „The Open and Closed Questions". *American Sociological Review* 44(5): 692–712.

Schwarz, Norman, Hans J. Hippler. 1987. „What Response Scales May Tell Your Respondents: Informatice Functions of Response Alternatives". Pp. 163–177 in Hans J. Hippler, Norman Schwarz, Seymour Sudman (eds.). *Social Information Processing and Survey Metodology*. NY: Springer-Verlag.

Stokes, Donald. 1963. „Spatial Models of Party Competition". *American Political Science Review* 57(2): 368–377.

Stokes, Donald E. 1992. „Valence Politics". Pp. 141–164 in D. Kavanagh (ed.). *Electoral Politics*. Oxford: Clarendon Press.

Sudman, Seymour, Norman M. Bradburn, Norbert Schwarz (eds.). 1996. *Thinking about Answers. The Application of Cognitive Processes to Survey Methodology*. San Francisco: Jossey-Bass Publisher.

Strauss, Anselm, Juliet Corbinová. 1999. *Základy kvalitativního výzkumu*. Boskovice: Albert.

Topf, Richard. 1995. „Electoral Participation". Pp. 27–51 in Hans-Dieter Klingemann, Dieter Fuchs (eds.). *Citizens and the State*. Oxford: Oxford University Press.

Tourangeau, Roger, Lance J. Rips, Kenneth Rasinski. 2000. *The Psychology of Survey Response*. Cambridge: Cambridge University Press.

nase spolecnost #0210.indd 19 17.2.11 8:58

van der Eijk, Cees, Hermann Schmitt. 2009. „Legitimacy and Electoral Abstention in European Parliament Elections". Pp. 208–224 in Jacques Thomassen (ed.). *The Legitimacy of the European Union after Enlargement*. Oxford: Oxford University Press.

Vinopal, Jiří. 2008. *Kognitivní přístupy v metodologii výzkumných šetření: metoda okamžité validizace*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.

Wattenberg, Martin. 2002. *Where Have All The Voters Gone?* Harvard: Harvard University Press.

Wilson, T.D., D. Dunn. 1986. „Effects of Introspection on Attitude-Behaviour Consistency: Analysing Reasons versus Focusing on Feelings". *Journal of Experimental Social Psychology* 22(3): 249–263.

Wolfinger, Raymond E., Steven J. Rosenstone. 1980. *Who Votes?* New Haven: Yale University Press.

Zaller, John. 1992. *The Nature and Origins of Mass Opinion*. Cambridge: Cambridge University Press.

Zaller, John, Stanley Feldman. 1992. „A Simple Theory of Survey Response: Answering Questions versus Revealing Preferences". *American Journal of Political Science* 36(3): 579–616.

PhDr. Lukáš Linek, Ph.D. je vědeckým pracovníkem Sociologického ústavu AV ČR, v.v.i., člen oddělení Sociologie politiky. Na Katedře sociologie FSV UK v Praze vyučuje kurzy politické sociologie. Zabývá se politickými postoji, volebním chováním a stranictvím. V roce 2007 se spolupodílel na vydaní monografie Voliči a volby 2006 a byl spolueditorem publikace Volby do Evropského parlamentu 2004. V letošním roce vydal monografii Zrazení snu? v nakladatelství Slon. Publikoval v zahraničních a českých odborných časopisech jako například Journal of Legislative Studies, Party Politics, Journal of Communist Studies and Transitional Politics, Sociologický časopis či Politologický časopis.
Lze jej kontaktovat na adrese: ***lukas.linek@soc.cas.cz***

poznámky

[1] Tento článek vznikl s podporou grantu č. P408/10/0584 Grantové agentury České republiky.

[2] Strany se nicméně mohou odlišovat v tom, jak těchto témat/cílů dosáhnout (například nezaměstnanost lze redukovat tím, že se sníží daně nebo že se podpoří produkce veřejnými prostředky). Každé téma má jak poziční, tak valenční aspekt. Důležité je, jaký aspekt převládá [Clarke, Sanders, Stewart, Whiteley 2009: 44–46].

[3] Další argumenty se týkají využitelnosti otevřených otázek jako podpůrných analytických nástrojů při konstrukci a analýze uzavřených otázek [Foddy 2001; Saris, Gallhofer 2007].

[4] Navíc větší validita otevřených než uzavřených otázek může nastat pouze tehdy, když je možné odpovědi řádně interpretovat a kódovat; kódování otevřených otázek ale trpí problémy s reliabilitou [viz například Montgomery, Crittenden 1977; Zaller, Feldman 1992; Hruschka, Schwartz, St. John, Picone-Decaro, Jenkins, Carey 2004].

[5] Schuman s Presserem [1996: 82–87] prezentovali extrémní případ, kdy změna v prostředí způsobila, že nabízené odpovědi při uzavřené otázce na nejdůležitější problém, jemuž země čelí, byly pro respondenty irelevantní.

[6] Schuman s Presserem [1996: 109–111] upozorňují, že uzavřené otázky brání vágnosti odpovědí a velkému počtu odpovědí „nevím" či chybějícím odpovědím; zároveň přesvědčivě ukázali, že tyto odpovědi poskytují převážně málo vzdělaní respondenti.

[7] Kódování odpovědí nicméně probíhá podle teoreticky založené logiky, která různé odpovědi spojuje do kategorií; tím jim dává společný referenční rámec a vlastně je uzavírá.

[8] Van der Eijk a Schmitt [2009] například využívají Kaplanova [1964] rozlišení smyslu činnosti (**act meaning**) a smyslu jednání (**action meaning**), kdy první je význam jednání, který mu přikládá jedinec, a druhý je význam, který mu přikládá výzkumník. Rozlišení těchto dvou druhů významů vylučuje užitečnost otevřených otázek, neboť mají-li mít vůbec tyto otázky nějaký smysl, tak jedině takový, který odpovědi respondentů interpretuje v duchu významů, který jim respondenti přikládají.

[9] Van der Eijk a Schmitt [2009] kritizují i další aspekty využívání otevřených otázek pro zkoumání důvodů volební neúčasti. Především to, že jsou dotazováni pouze nevoliči (tzv. **selection bias**). Z toho důvodu není možné zkoumat efekt zjištěných důvodů neúčasti. Například nezájem o politiku může být přítomen i mezi voliči, kteří se ale voleb zúčastní. Proto není možné tvrdit, že důvodem volební neúčasti je nezájem o politiku. Nastává to, co metodologická literatura nazývá shoda pozorování (tzv. **observational equivalence**).

[10] V metodologické literatuře se v posledních letech objevují umírněné pozice ve vztahu k otevřeným otázkám, které uznávají, že v závislosti na kontextu mohou být otevřené otázky lepší, například při popisu sekvence událostí či když je cílem otázka, která nespecifikuje přesný koncept měření [viz Saris, Gallhofer 2007].

[11] Hlavním cílem původního kódování bylo prozkoumat četnosti a zdroje dvou typů volební neúčasti (neúčasti kvůli okolnostem a dobrovolné); toto rozhodnutí dokonce předcházelo otevřenému kódování a vytváření kódového klíče na základě výpisů v roce 2004.

nase spolecnost #0210.indd 20 17.2.11 8:58